

**SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS**

**LIETUVOS ŠEIMA**

**Tarp tradicijos ir naujos realybės**

Vilnius 2009

UDK 316.3(474.5)  
Li331

**LIETUVOS ŠEIMA**  
**Tarp tradicijos ir naujos realybės**

Atsakingos redaktorės ir sudarytojos:  
prof. habil. dr. Vlada Stankūnienė  
dr. (HP) Aušra Maslauskaitė

Recenzentai:

Dr. Neringa Klumbytė – Majamio universitetas, Antropologijos katedra (JAV)  
Dr. Allan Puur – Estijos tarpuniversitetinis gyventojų tyrimo centras (Estija)

Monografija parengta Socialinių tyrimų institute ir Instituto tarybos rekomenduota spausdinti (2009-11-30, protokolas Nr. VI-8)

Monografija parengta ir publikuota vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo finansuojamą projektą *Demografinės krizės grėsmės tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos*.

Lietuvių kalbos redaktorė Rasa Kriaučionytė  
Anglų kalbos redaktoriai: Nijolė Bičiūnienė, Alan Hendrixson

ISBN 978-9955-531-28-9

© Socialinių tyrimų institutas, 2009

## TURINYS

PRATARMĖ .....	5
I dalis. ŠEIMOS FORMAVIMO MODELIAI: KAITOS VEKTORIAI.....	7
1. Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė .....	9
2. Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima“? .....	37
II dalis. GIMSTAMUMO IR PROKREACINĖS ELGSENOS KAITA.....	99
3. Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai .....	101
III dalis. LYČIŲ VAIDMENYS: KAITOS ŽYMĖS IR PRIEŠTAROS ....	167
4. Vyriškas ir moteriškas šeimos pasaulis: struktūros poveikis ar tapatumo konstravimo strategija? .....	169
5. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva .....	220
IV dalis. KARTŲ DEMOGRAFINIAI IR SOCIALINIAI MATMENYS BEI SKIRTYBĖS .....	257
6. Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai .....	259
7. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai .....	297
8. Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai .....	336
V dalis. ŠEIMOS, KARTŲ IR LYČIŲ SVEIKATOS GEROVĖS MATMENYS .....	367
9. Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai .....	369
VI dalis <i>KARTŲ IR LYČIŲ TYRIMO METODOLOGIJA</i> .....	417
10. <i>Kartų ir lyčių tyrimo metodologija, struktūra ir organizacija</i> .....	419
Santrauka .....	427
Summary .....	436
LITERATŪRA .....	446
PRIEDAI .....	471
Skyrių priedai .....	473
Klausimynas .....	493

## CONTENTS

PREFACE .....	5
Part I. FAMILY FORMATION MODELS: CHANGES AND DIRECTIONS .....	7
<i>Chapter 1.</i> Change in family formation patterns: a comparative analysis .....	9
<i>Chapter 2.</i> Cohabitation in Lithuania: a stage in family formation or “the new family”? .....	37
Part II. SHIFTS IN FERTILITY AND CHILDBEARING BEHAVIOUR .....	99
<i>Chapter 3.</i> Fertility behaviour and preferences: trends and determinants .....	101
Part III. GENDER RELATIONS: TRANSFORMATIONS AND CONTRADICTIONS .....	167
<i>Chapter 4.</i> Masculine and feminine domains of the family: structural determinants vs. identity strategies .....	169
<i>Chapter 5.</i> Reconciliation of family and work lives: the conflict approach .....	220
Part IV. GENERATIONS: SOCIAL AND DEMOGRAPHIC DIMENSIONS AND INEQUALITIES .....	257
<i>Chapter 6.</i> Transition to adulthood: trajectories and determinants of leaving the parental home .....	259
<i>Chapter 7.</i> Intergenerational solidarity and its predictors	
<i>Chapter 8.</i> Differences in well-being of generations, gender, and families .....	297
Part V. HEALTH, FAMILY, GENERATIONS AND GENDER.....	367
<i>Chapter 9.</i> Determinants of health: the impact of family and gender relations on self-perceived health .....	369
Part VI. <i>GENERATIONS AND GENDER SURVEY</i> METHODOLOGY.....	417
<i>Chapter 10.</i> <i>Generations and Gender Survey</i> methodology, structure and organization.....	419
Santrauka.....	427
Summary .....	436
REFERENCES .....	446
ANNEXES.....	471
Annexes of chapters.....	473
Questionnaire.....	493

## Pratarmė

Ši monografija skirta Lietuvoje atlikto tarptautinio *Kartų ir lyčių tyrimo* (*Generations and Gender Survey*) rezultatams pristatyti. Tyrimas Lietuvoje dar vadinamas *Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje* (trumpinys – TEVAMO). Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, makrolygmens kontekstine informacija, teorijomis monografijoje kompleksiskai analizuojama demografinių ir socialinių procesų raida, jų sąryšis ir veiksniai, ypač daug dėmesio skiriama šeimos ir gimstamumo pokyčių, santykių tarp vaikų ir tėvų, santykių tarp sutuoktinių, partnerių ir šeimos narių vertinimui, tiriami įvairūs demografiniai įvykiai, kaip antai santuokinių ir partnerystės ryšių kūrimas ir irimas, išėjimas iš tėvų namų, išsilavinimo įgijimas. Pirminiai empiriniai tyrimo duomenys – standartinės lentelės – jau publikuotos leidiniuose lietuvių ir anglų kalba „Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje“ (Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008 a, b).

*Kartų ir lyčių tyrimas* yra sudedamoji tarptautinės *Kartų ir lyčių programos* (*Generations and Gender Programme*) dalis, kurią sudaro šis tyrimas ir *Kontekstinė duomenų bazė* (*Contextual data base*).

Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* 2000 m. inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit – UN ECE PAU*). Šiuo metu *Kartų ir lyčių programą* vykdo jau per 20 išsivysčiusių pasaulio šalių. Tarp šalių, vykdančių *Kartų ir lyčių programą*, – daugiausia Europos šalys. Prie šios programos taip pat prisijungė Japonija, Kanada, Australija, t. y. šalys, taip pat susiduriančios su panašiomis demografinėmis problemomis – sparčiai kintančia šeima, labai sumažėjusiu gimstamumu, dideliais gyventojų senėjimo tempais.

*Kartų ir lyčių tyrimo* Lietuvoje organizatoriai, koordinatoriai ir atsakingi tyrėjai – Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centro mokslininkai. Kartu su Socialinių tyrimų institutu į *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatų analizę įsijungė Vytauto Didžiojo universiteto, Klaipėdos universiteto sociologai ir Makso Planko demografinių tyrimų instituto demografai.

Pirmos *Kartų ir lyčių tyrimo* bangos apklausos darbai Lietuvoje atlikti 2006 m. Apklausos darbus atliko „Baltijos tyrimai Ltd.“ Pagrindiniai finansiniai *Kartų ir lyčių tyrimo* Lietuvoje remėjai – Lietuvos valstybinis

mokslo ir studijų fondas ir Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija. Konsultantas – Lietuvos statistikos departamentas.

Monografiją sudaro šešios organiškai susietos dalys, skirtos pagrindinėms *Kartų ir lyčių tyrimo* temoms:

1. Šeimos formavimo modeliai ir formos.
2. Gimstamumas ir prokreacinė elgsena.
3. Lyčių vaidmenys.
4. Demografiniai ir socialiniai kartos matmenys.
5. Sveikatos socialiniai veiksniai.
6. *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija.

Monografiją sudaro dešimt skyrių, kuriuos rengė autoriai:

- 1 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*  
Marė Baublytė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
- 2 skyrius – Aušra Maslauskaitė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
- 3 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*  
Marė Baublytė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
- 4 skyrius – Liutauras Kraniauskas, *Klaipėdos universiteto Sociologijos katedra*
- 5 skyrius – Jolanta Reingardė, *Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedra*
- 6 skyrius – Sigita Kraniauskienė, *Klaipėdos universiteto Sociologijos katedra*
- 7 skyrius – Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
- 8 skyrius – Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė, *Socialinių tyrimų instituto Socialinės ekonomikos skyrius*  
Romas Lazutka, *Socialinių tyrimų instituto Socialinės ekonomikos skyrius*
- 9 skyrius – Vylius Leonavičius, *Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedra*  
Domantas Jasilionis, *Makso Planko demografinių tyrimų institutas (Vokietija)*
- 10 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*

\*\*\*

Monografijos autoriai dėkoja Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui už tyrimo, monografijos parengimo ir publikavimo finansavimą, LR statistikos departamentui ir asmeniškai generalinio direktoriaus pavaduotojai Daliai Ambrozaitienei – už nuolatinį palaikymą atliekant tyrimą ir konsultacijas, Vladui Gaidžiui – už vertingas pastabas ir patarimus rengiant monografiją.

# LIETUVOS ŠEIMA: TARP TRADICIJOS IR NAUJOS REALYBĖS

## Santrauka

Remiantis tarptautinio inovacinio *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir kontekstine informacija, monografijoje kompleksiskai analizuojami Lietuvos šeimos, jos formų, santuokinės ir prokreacinės elgsenos, perėjimo į socialinę brandą pokyčiai per ilgesnį nei penkių pastarųjų dešimtmečių periodą, vertinami dabartiniu metu sparčiai kintančio šeimos formavimo modelio, gimstamumo ir sveikatą lemiantys veiksniai, tiriami santykiai tarp kartų ir lyčių, vertinamos demografinės elgsenos nuostatos ir perspektyvos.

Informacinį monografijos pagrindą sudarantis *Kartų ir lyčių tyrimas* yra longitiudinis, kartojamas kas treji metai. Lietuvoje pirmos tyrimo bangos metu apklausta dešimt tūkstančių 18–79 metų vyrų ir moterų. Tyrime naudojama kartų demografinės elgsenos įvykių ir faktų biografinė prieiga.

Vertinant demografinės elgsenos (šeimos formavimo, irimo, vaikų susilaukimo, išėjimo iš tėvų namų) struktūrinius ir vertybinius veiksnius bei sociodemografinius skirtumus naudojami modernūs statistiniai, matematiniai ir demografiniai metodai – gyvenimo įvykių istorijos (*event history*), logistinės regresijos, kohortinė analizė ir kt. Analizuojant individo ir šeimos demografinę elgseną tiriami santykiai tarp šeimos, namų ūkio narių (tarpgeneraciniai ryšiai, lyčių vaidmenys šeimoje ir prižiūrint vaikus). Vertinama šeimos ir namų ūkio gerovės įtaka demografinėi elgsenai.

Monografiją sudaro šešios organiškai susietos dalys: šeimos formavimo modeliai ir formos; gimstamumas ir prokreacinė elgsena; lyčių vaidmenys; santykiai tarp kartų; sveikatos socialiniai veiksniai ir *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija.

*Raktiniai žodžiai:* karta, lytis, šeima, vaikai, gimstamumas, partnerystė, santuoka, kohabitacija, kartų solidarumas, lyčių vaidmenys, vaikų priežiūra, gyventojų sveikata, perėjimas į socialinę brandą, šeimos gerovė, santuokinė elgsena, prokreacinė elgsena.

## I dalis. ŠEIMOS FORMAVIMO MODELIAI: KAITOS VEKTORIAI

### 1 skyrius. Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, kontekstine informacija, fundamentaliomis šeimos formavimo istorinių (Hajnal, 1965) ir modernių demografinės raidos teorijų idėjomis (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986) atliekama lyginamoji Lietuvos šeimos formavimo modelio kaitos analizė (lyginama su Prancūzija ir Rusija). Vertinami šeimos formavimo kalendo-

riaus (*timing*) ir formų pokyčiai istoriniame kontekste. Atlikta matrimonialinės elgsenos nuostatų analizė.

Tyrimas leido atskleisti, kad XX a. Lietuvos šeimos kūrimo modelis ne kartą keitėsi: vadinamąjį vėlyvų „europinių santuokų“ modelį, kuriam būdinga ir didelė nesusituokusiųjų dalis, pakeitė tradicinis modelis, pasižymintis ankstyvomis santuokomis ir maža nesusituokusiųjų dalimi („santuokos aukso amžiaus“ laikotarpis), o ši – naujas modelis, pasižymintis vėlyvomis santuokomis, didele nesusituokusiųjų dalimi bei šeimos/partnerystės formų įvairove (antrasis demografinis perėjimas).

„Europinių santuokų“ modelis, Lietuvoje dominavęs iki XX a. vidurio, po Antrojo pasaulinio karo apie keturis XX a. antros pusės dešimtmečius evoliucionavo į tradicinį modelį ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje revoliucingai pasuko į modernųjį. Nors Lietuvoje šeima keičiasi labai sparčiai, pagal pasiektą „modernumo“ laipsnį gerokai skiriasi nuo Vakarų šalių. Lietuvos šeimos formavimo modelis dar tebeturi tradicinio modelio bruožų.

*Raktiniai žodžiai:* šeimos formavimas, santuoka, kohabitacija, partnerystė, nuostatos dėl santuokinės elgsenos, antrasis demografinis perėjimas.

## 2 skyrius. Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima“?

XX a. paskutinį dešimtmetį kohabitacija tapo akivaizdžia Lietuvos šeimos realybės dalimi, tačiau šio reiškinių ištirtumas dėl patikimų duomenų stygiaus buvo nepatenkinamas. Šią spragą užpildo *Kartų ir lyčių tyrimas*.

Iki XXI a. pirmo dešimtmečio vidurio kohabitacijos raida Lietuvoje vyko keliais etapais. Pirmasis truko iki aštunto dešimtmečio ir gali būti laikomas marginaliniu, nes kohabitacija buvo ypač reta, o dominuojanti šeimos kūrimo strategija buvo santuoka. Aštuntame ir devintame dešimtmetyje truko latentinės akceleracijos periodas, kai kohabitacija nuosaikiai, bet nuosekliai plito. Dešimto dešimtmečio pradžioje prasidėjo spartaus akceleracijos ir kohabitacijos išvirtinimo periodas. XXI a. pirmo dešimtmečio pradžioje prasidėjo kohabitacijos dominavimo periodas, kai kur kas didesnė dalis partnerysčių pradeda kohabitacija, o ne santuoka.

Kohabitacija kaip reiškinys yra kompleksiškas, kohabitacijos raidos procesas daugiasluoksnius, o plitimo modelis nevienalytis. Nustatyta, kad kohabitacija egzistuoja ir kaip pirma partnerystė, ir sudaroma kaip šeimos atkūrimo būdas po skyrybų ar partnerio mirties. Priklausomai nuo koha-



bitacijos tipo galime kalbėti apie skirtingus ir paraleliai vykstančius šių partnerystės formų raidos procesus. Kohabitacija kaip pirma partnerystė atkartoja pradinius kohabitacijos visuomeninės raidos etapus, tačiau ilgėjanti perėjimo iš kohabitacijos į santuoką trukmė rodo, kad vyksta slinktis link paskesnių raidos etapų, kai kohabitacija vis mažiau skiriasi nuo santuokos. Kohabitacija kaip partnerystė, sukurta po skyrybų ar partnerio mirties, plinta kaip santuokos alternatyva. Kohabitacijos plitimo modelis pagal kohabituojančiųjų grupės selektyvumą Lietuvoje yra greičiau universalistinis nei partikuliaristinis, nes kohabitaciją kaip pirmą partnerystę besirenkančių individų nediferencijuoja socialinė klasė.

*Raktiniai žodžiai:* kohabitacija, šeimos formavimas, santuoka, šeiminiai santykiai.

## II dalis. GIMSTAMUMO IR PROKREACINĖS ELGSENOS KAITA

### 3 skyrius. Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir įvairių gimstamumo bei demografinės raidos teorijų, ypač pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo teorijos idėjomis, analizuojamas Lietuvos 1926–1987 m. gimusių kartų prokreacinės elgsenos kitimas pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietovę, santuokinį statusą; analizuojami prokreaciniai lūkesčiai; atlikta prokreacinius lūkesčius formuojančių veiksnių analizė logistinės regresijos metodu.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad vyresnių kartų, gimusių XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje, prokreacinei elgsenai vis dar būdinga pirmojo demografinio perėjimo ir „europinių santuokų“ modelio įtaka: prokreacinės elgsenos debiutas vėlesnis, per visą gyvenimą gimdžiusių dalis mažesnė. Vėlesnių kartų (gimusių penktame–septintame dešimtmėčiuose) prokreacinė elgsena jau rodo pirmojo demografinio perėjimo pabaigą ir „santuokų aukso amžiaus“ išsigalėjimą: gimstamumo lygis stabilizuojasi būdamas žemo, bet kartų kaitą dar užtikrinančio lygio. Kartų, gimusių aštuntame dešimtmetyje ir vėliau, prokreacinei elgsenai jau būdingi antrojo demografinio perėjimo požymiai, pvz., prokreacinės elgsenos atidėjimas vyresniam amžiui. Atskleista, kad Lietuvoje ėmė rasti neseniai Vakarų Europos šalyse pastebėtų naujų prokreacinių lūkesčių, būdingų postmodernioms visuomenėms, bruožų: pirma, norimo vaikų skaičiaus sumažėjimas iki kartų kaitos neužtikrinančio lygio (projektuo-

jantis tolesnę depopuliaciją), antra, skirtingai nuo vyresnių kartų, didžiausių prokreacinių ketinimų turi jauniausių kartų atstovai, turintys aukštąjį išsilavinimą.

*Raktiniai žodžiai:* gimstamumas, prokreacinė elgsena, prokreacinės nuostatos, pirmasis demografinis perėjimas, antrasis demografinis perėjimas, socialiniai demografiniai gimstamumo skirtumai.

### III dalis. LYČIŲ VAIDMENYS: KAITOS ŽYMĖS IR PRIEŠTAROS

#### 4 skyrius. Vyriškas ir moteriškas šeimos pasaulis: struktūros poveikis ar tapatumo konstravimo strategija?

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, skyriuje aptariamas struktūrinių veiksnių poveikis namų ūkio darbų pasiskirstymui tarp vyrų ir moterų, rūpinimuisi vaikais ir kasdienių sprendimų priėmimui. Taikant daugialypės regresijos ir politominės regresinės analizės modelius įvertinta respondentų amžiaus, jų išsilavinimo, pajamų dydžio, disponuojamo laisvo laiko, šeimos struktūros, vaikų ir nuostatų tradicinių lyties vaidmenų atžvilgiu įtaka vyrų ir moterų elgsenai. Nustatyta, kad reikšmingi struktūriniai veiksniai yra abiejų sutuoktinių/partnerių išsilavinimas ir vyro nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu, o pajamų, disponuojamo laiko, šeimos struktūros ir vaikų įtaka netolygiam darbų pasiskirstymui tarp vyrų ir moterų yra kur kas menkesnė. Pavyzdžiui, aukštesnis vyro išsilavinimas ir liberalesnis požiūris į lyčių vaidmenis susijęs su mažesniu vyro indėliu į namų ūkio darbus. Priešingai lūkesčiams, liberalios nuostatos ir sutuoktinių/partnerių socialinio ekonominio statuso panašumas (kai abu gauna panašaus dydžio pajamas, yra panašaus išsilavinimo ir praleidžia panašų valandų skaičių profesinio užimtumo sferoje) nerodo tolygesnio namų ūkio naštos pasiskirstymo tarp vyrų ir moterų. Gana prieštaringi analizės rezultatai leidžia kelti hipotezę, kad tradicinis namų ūkio darbų pasiskirstymas tarp vyrų ir moterų gali būti geriau apmąstomas ne kaip socialinės struktūros vedinys, o kaip reikšminga lyties tapatumo konstravimo erdvė ir kaip aktyvi tokio konstravimo strategija.

*Raktiniai žodžiai:* lyčių santykiai, lyties tapatumas, namų ūkio darbai, darbų pasiskirstymas šeimoje, vaikų priežiūra.

## 5 skyrius. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva

Naujai atsiveriančios galimybės darbo rinkoje kuria naują socialinę įtampą tarp darbo intensyvumo ir darbo trukmės, iš vienos pusės, ir poreikio daugiau laiko skirti šeimai ir vaikų priežiūrai, iš antros pusės. Vaidmenų konfliktas dažniausiai riboja moterų profesinio užimtumo galimybes, neigiamai veikia vaikų priežiūros kokybę, tarpasmeninius santykius šeimoje ir gimstamumo rodiklius. Šeiminių ir profesinių vaidmenų konfliktą didina įvairios politinės, teisinės, ekonominės ir kultūrinės priežastys. Skyriaus tikslas – aptarti šeimos ir darbo vaidmenų konflikto problemą Lietuvoje. Analizuojami veiksniai, sunkinantys egalitarinio lyčių vaidmenų modelio įsitvirtinimą, šeimai palankaus darbo organizavimo plėtrą ir kokybišką vaikų priežiūrą šalyje. Nagrinėjami tarptautinio tyrimo *Kartu ir lyčių tyrimo* duomenys, kurie leidžia atskleisti gyventojų subjektyvų požiūrį į asmeninį šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą, to požiūrio priklausomybę nuo respondentų darbo pobūdžio, vaikų priežiūros būdų ir vaidmenų pasidalijimo šeimoje. Duomenys rodo, kad paplitusios darbo organizavimo praktikos nėra palankios šeimai ir vaikų priežiūrai. Darbdavių geranoriškumas darbuotojų šeiminių problemų atžvilgiu yra sąlyginis. Didėjantis moterų ekonominis aktyvumas taip pat nelėmė esminių lyčių vaidmenų pasidalijimo šeimoje pokyčių. Tradiciniai lyčių vaidmenų lūkesčiai sunkina tėvų galimybes lanksčiai valdyti įtampą, kylančią dėl išipareigojimų susikirtimo. Šeimos ir darbo derinimo problema – vienas iš svarbiausių socialinės politikos klausimų.

*Raktiniai žodžiai:* vaidmenų konfliktas, lyčių vaidmenys, lyčių nelygybė, darbo organizavimas, šeimai palanki organizacija, vaikų priežiūra, prokreacinės preferencijos.

## IV dalis. KARTŲ DEMOGRAFINIAI IR SOCIALINIAI MATMENYS BEI SKIRTYBĖS

### 6 skyrius. Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai

Remiantis *Kartu ir lyčių tyrimo* tyrimo duomenimis, skyriuje nagrinėjamas Lietuvos jaunimo perėjimas į socialinę brandą XX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje. Daugiausia dėmesio skiriama tokių socialinės brandos žymenų kaip išėjimas iš tėvų namų, pirmoji partnerystė, santuoka, pirmojo vaiko gimimas analizei. Nustatyta, kad ilgainiui perėjimo į socialinę brandą trajektorijos kito. Kaitą lėmė edukacinės ir įdarbinimo struk-

tūrų permainos bei vertybių sistemos transformacija Antrojo pasaulinio karo, pokario, industrializacijos, XX a. pabaigos politinės santvarkos pokyčių kontekste. Perėjimo į socialinę brandą modelių kaita nagrinėta įvedus kartos (kohortos) ir lyties matmenis. Išskirti trys perėjimo į socialinę brandą modeliai susieti su trimis kartomis (gimusiais iki 1940 m., nuo 1940 iki 1960 m., nuo 1960 m.). Vyriausiai kartai būdingas vėlyvas ir užsitęsęs išėjimas iš namų, vidurinei kartai – ankstyvas ir greitas atsiskyrimas nuo tėvų šeimos, jauniausia karta išėjimą iš tėvų namų buvo (ir yra) linkusi atidėti. Tačiau, nepaisant bendrų tendencijų, matyti ir tai, kad socialinių vaidmenų lūkesčiai vyrams ir moterims diktuoja skirtingą įvykių tempą gyvenimo eigos kalendoriuje.

*Raktiniai žodžiai:* socialinė branda, perėjimas į socialinę brandą, išėjimas iš tėvų namų, jaunimas, kohorta, karta, lytis.

### 7 skyrius. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai

Remiantis solidarumo, konflikto ir ambivalencijos paradigmomis skyriuje analizuojamos kartų solidarumo formos, atskleidžiami veiksniai, lemiantys kartų solidarumą. Tiriant kartų solidarumą *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys analizuojami dviem etapais: pirmiausia analizuojamas jaunesnių kartų, vėliau – vyresnių kartų su jaunesnėmis solidarumas. Naudoti du pagrindiniai duomenų analizės metodai: daugialypė regresija ir aprašomoji statistika. Suformuluotos išvados, rodančios, kad tėvų karta pasižymi kiek aukštesniu solidarumo lygmeniu negu vaikų karta: tėvų karta turi palankesnių struktūrinių solidarumo galimybių, būdingas kiek geresnis santykių su vaikais vertinimas. Iš tyrimo paaiškėjo, kad daug įtakos vaikų solidarumui su tėvais turi aplinkybė, ar respondento tėvai gyvena kartu ar atskirai: skiriasi tiek solidarumo lygmenys, tiek solidarumą lemiantys veiksniai. Funkcinio solidarumo analizė atskleidė, kad teikiant ir gaunant emocinę paramą pirmenybė teikiama ne tarpgeneracinio tinklo atstovams. Tyrimas atskleidė gana aukštą normatyvinio solidarumo lygmenį Lietuvoje. Analizuojant tarpgeneracinius lūkesčius paaiškėjo, kad finansinė atsakomybė už priklausomus šeimos narius priskiriama visuomenei, o atsakomybė, susijusi su asmens priežiūra, – šeimai.

Skyriuje pabrėžiama būtinybė atsižvelgti į įvairias galimas solidarumo formas ir skirtingas gyvenimo kelio situacijas, kuriomis reikšmingai keičiasi solidarumo lygmuo ir jį nulemiantys veiksniai.

*Raktiniai žodžiai:* kartų solidarumas, kartų solidarumo veiksniai.

## 8 skyrius. Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai

Šiame skyriuje pristatomi pirmieji bandymai įvertinti Lietuvos gyventojų gerovę (*angl. well-being*). Konstruojant gerovės indeksą buvo naudojami *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, remtasi Amartye Sen galimybių prieiga (*angl. Capabilities Approach*), todėl gerovės vertinimas apima ne tik išteklius, bet ir funkcionavimą, o taip pat atsižvelgia ir į naudingumą (laimę). Iš viso buvo išskirtos 4 gerovės sritys – materialinė gerovė, sveikata, užimtumas ir išsilavinimas, – kurias atitinkantys kintamieji buvo sujungti į gerovės indeksą.

Dimensijoms ir kintamiesiems agreguoti buvo panaudota regresinė analizė, normatyvinis ekspertų nuomonės metodas. Galiausiai, siekiant patikrinti indekso taikymo nuoseklumą ir patikimumą, buvo atliktas *Cronbacho Alpha* patikimumo testas bei faktorinė analizė.

Gerovės indekso skirtumai analizuojami pagal lytis, kartas, namų ūkių tipus (vieniši asmenys; poros; turinčios vaikų poros; vaikų skaičius namų ūkyje ir pan.). Tyrimo rezultatai parodė, kad kuo jaunesnė karta, tuo didesni gerovės indekso įverčiai, palyginti su senesnėmis kartomis, o moterų gerovė yra šiek tiek mažesnė nei vyrų. Vertinant namų ūkių skirtumus nustatyta, kad mažiausios gerovės indekso vertės fiksuojamos vienišų asmenų namų ūkiuose, o didžiausios – porų ar kitų tipų namų ūkiuose, kuriuose auga vaikai.

Skyriuje pristatomos naudotos metodikos, autorių sukonstruoto gerovės indekso pranašumai ir trūkumai, pateikiami pasiūlymai atlikti naujus tokio pobūdžio tyrimus.

*Raktiniai žodžiai:* namų ūkio gerovė, gerovės indeksas, kartos, lytis.

## V dalis. ŠEIMOS, KARTŲ IR LYČIŲ SVEIKATOS GEROVĖS MATMENYS

### 9 skyrius. Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai

Šio skyriaus tikslas – naudojant naujus ir patikimus *Kartų ir lyčių tyrimo* ir oficialiosios statistikos duomenis kompleksiška vertinti šiuolaikinius Lietuvos gyventojų sveikatos sociodemografinius ir socialinius bei psichosocialinius veiksnius. Pirmojoje tyrimo dalyje buvo vertinami gyventojų sveikatos sociodemografiniai veiksniai. Šiuo tikslu buvo taikomi integruoti vidutinės tikėtinos su sveikata susijusios gyvenimo trukmės rodikliai, įtraukti į Europos Sąjungos struktūrinių rodiklių sąrašą. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad aukštas Lietuvos gyventojų mirtingumo lygis

sietinas tiek su sveikatos problemų (ypač ilgalaikių ir lėtinių ligų) paplitimu jauname darbingame amžiuje, tiek ir su dideliais sociodemografiniais gyventojų sveikatos rodiklių skirtumais. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvai yra būdingi didžiuliai blogos subjektyviosios sveikatos, lėtinių ligų ir funkcinų sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą ir socioekonominės namų ūkių charakteristikas. Atitinkami skirtumai pagal santuokinį statusą, gyvenamąją vietą ir tautybę buvo mažiau reikšmingi.

Antrojoje skyriaus dalyje buvo vertinami socialinio kapitalo, asmens autonomiškumo, „iškūnytos“ savimonės ir blogos subjektyvios sveikatos sąryšiai. Remiantis tyrimais nustatyta, kad socialinis kapitalas jungia socialinę tinklaveiką, socialinės sąveikos normas, socialinę paramą ir socialinį pasitikėjimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvai būdingi glaudūs ryšiai tarp blogos subjektyviosios sveikatos ir socialinio kapitalo bei socialinės tinklaveikos kintamųjų. Glaudesnė socialinė tinklaveika, pasitikėjimas kitais individualiais, socialinė parama ir „iškūnytos“ savimonės simptomų nebuvimas susijęs su mažesne blogos sveikatos rizika.

*Raktiniai žodžiai:* gyventojų sveikata, sociodemografiniai sveikatos veiksniai.

## VI dalis. **KARTŲ IR LYČIŲ TYRIMO METODOLOGIJA**

### 10 skyrius. **Kartų ir lyčių tyrimo metodologija, struktūra ir organizacija**

Šiame skyriuje trumpai pristatoma *TEVAMO* projekto kilmė, organizacija, pagrindinės metodologinės idėjos, gaunamos informacijos struktūra. *TEVAMO* projektas yra tarptautinės *Kartų ir lyčių programos (KLP)* dalis. *KLP* 2000 m. inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit*). *KLP* yra naujos kartos inovacinė tarptautinė mokslo studija, skirta iš esmės pagerinti žinioms apie demografinę ir socialinę raidą ir ją lemiančius veiksnius. Programą vykdo daugiau kaip 20 šalių.

*KLP* sudaro dvi dalys: *Kartų ir lyčių tyrimas (KLT)* ir *Kontekstinė duomenų bazė (KDB)*. Lietuvoje vykdomos abi *KLP* dalys: *KLP* vykdo Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras, apklausos darbus atlieka *Baltijos tyrimai*. *KLT* yra longitudinalinis, vykdomas trimis bangomis. Pirmos *KLT* bangos darbai Lietuvoje atlikti 2006 m.; apklausti 10 036 18–79 metų respondentai, gimę 1927–1988 m.

*KLP* išsiskiria novatoriškumu ir pasižymi perspektyviniu požiūriu, tarpdiscipliniškumu, palyginamumu, kartų ir lyčių perspektyva, žinių pri-

taikomumu. Tyrime taikomas gyvenimo kelio požiūris (*life course approach*) leidžia geriau suprasti demografinės elgsenos kitimą laike: retrospektyvoje, dabartiniu metu, perspektyvoje. *KLТ* duomenys teikia informacijos apie demografinius procesus (gimstamumą, šeimos formavimą, senėjimą), santykius (tarp tėvų ir vaikų, lyčių, namų ūkio narių, giminių), ketinimus (susilaukti vaikų, kurti šeimą, palikti tėvų namus, mokytis, dirbti, išeiti į pensiją), veiksnius (struktūrinius, vertybinius).

*Raktiniai žodžiai:* Kartų ir lyčių tyrimas, šeima, gimstamumas, kartos.